

2.8. Інноваційний аспект застосування стимульного матеріалу з метою актуалізації ідеальних слідів

Вивчення ідеальних слідів сприяє розробці тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій – допиту, пред’явлення для впізнання, обшуку та ін. У цьому плані важливим напрямком криміналістичної тактики у виявленні й одержанні повної, об’єктивної інформації (дослідженні ідеальних слідів) є розробка й впровадження тактичних прийомів, спрямованих на актуалізацію ідеальних слідів.

У цьому плані проявляється вплив психології, як фундаменту в дослідженні проблеми, що розглядається, на чому зауважують окремі науковці¹. Зокрема, В. Ю. Шепітько, розглядаючи поняття тактичного прийому, пропонує вважати однією з його ознак – психологічний механізм реалізації, тобто його психологічну спрямованість, пов'язану з актуалізацією ідеальних слідів, відтворенням події, що відбулася, виявленням прихованого тощо. Роль психології визначається тим, що тактичні прийоми безпосередньо спрямовані на специфічний об'єкт — психіку людини. Розробка й побудова тактичних прийомів засновані на психологічних особливостях процесів сприйняття, пам'яті, мислення, тих або інших властивостях і станах, а зміст і механізм їх реалізації обумовлені необхідністю справити психологічний вплив з метою актуалізації². Отже, таким чином, знання й використання даних про закономірності механізму формування ідеальних слідів сприяють формуванню тактичних прийомів актуалізації ідеальних слідів.

Однією зі стадій механізму формування ідеальних слідів є відтворення, під яким у психології розуміють процес вилучення з пам'яті збереженого матеріалу³. У криміналістичному плані відтворення – це процес пам'яті, що полягає в актуалізації раніш сприйнятого матеріалу шляхом вилучення його з довгострокової пам'яті і перетворення її в оперативну і відбувається у вигляді впізнання або спогаду⁴. Можливість актуалізації ідеальних слідів в пам'яті допитуваного раніше сприйманої інформації заснована

¹ Винберг А. И. О научных основах криминалистической тактики / А. И. Винберг // Правоведение. – 1965. – №4. – С. 78-83; Коновалова В. Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя / В. Е. Коновалова. – К.: РИО МВД УССР, 1973. – 124 с

² Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія / В. Ю. Шепітько. – Х.: Харків юридичний, 2007. – С. 28,37, 311.

³ Основы психологии для сотрудников правоохранительных органов: учеб. пособ. / Лебедев И. Б., Родин В. Ф., Цветков В. Л. – М.: Щит-М, 2005. – С. 133;

⁴ Шепітько В. Ю. Криміналістика: Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / В. Ю. Шепітько // За ред. В. Я. Тація. – Х.: Право, 2001. – С. 288-289.

на збудженні відповідних тимчасових нервових зв'язків – на асоціаціях (асоціативних зв'язках).

Асоціативні зв'язки використовуються в тих випадках, коли допитуваний добросовісно помиляється (через суб'єктивні і об'єктивні чинники) і вважає, що повідомляє істину. Завдання слідства на цьому етапі полягає в тому, щоб спробувати усунути причини перекручення істинного сприйняття (нейтралізувати помилки) і відновити дійсну картину події, що відбулася. Водночас актуалізація (відтворення) ідеальних слідів має свої особливості. По-перше, процес відтворення характеризується тим, що в ньому бере участь і допитуваний, і слідчий. Так, при проведенні допиту, одночасному допиті двох і більше раніше допитаних осіб, пред'явлення для впізнання можуть виникати протиріччя в показаннях, які є наслідком повідомлення неправдивої інформації. Певною мірою можна сказати, що особа навмисно моделює (спотворює, змінює та ін.) у корі головного мозку раніше сприйняту інформацію (ідеальний слід). На цій стадії певний вплив можуть також мати чинники, які в літературі називаються зовнішними, тобто обстановка відтворення інформації (умови допиту, обставини виклику на допит, зовнішній вигляд будинку, кабінету)¹. На нашу думку, на відтворення зафіксованої інформації може вплинути й людський чинник. Так, слідчий під час допиту може впливати шляхом прямої або непрямой вказівки або підтвердження факту чи події, або шляхом постановки запитань, що наштовхують на певну відповідь (навідні запитання). По-друге, як чинник можна виділити вплив зацікавлених осіб – підозрюваних, обвинувачених, співучасників злочину, а також родичів та близьких зазначених осіб. По-третє, розглянута стадія характеризується тим, що передача раніше сприйнятої інформації здійснюється у формі словесного (мовного), графічного вираження відбитого в пам'яті уявного образу. Мова людини є зовнішнім відображенням внутрішнього образу, колись сприйнятого суб'єктом, тобто є формою

¹ Васильєв В. Л. Юридическая психология: учеб. пособ. / В. Л. Васильев. – Л.: ЛГУ, 1974. – С.49.

передачі інформації в інформаційному процесі. Отже, повнота й точність описування носієм уявного образу залежить від ступеня мовної культури, розміру та складу словникового запасу; вміння послідовно викладати свої думки¹, використання стереотипних висловлювань тощо.

Процес відтворення (актуалізації) ідеальних слідів проходить через певну реконструкцію, узагальнення, тому необхідно зазначити, що відтворення (репродукція) раніше сприйнятого ніколи не може бути в повній мірі його адекватним відбитком. Відтворення ідеальних слідів може відбуватися у двох різних формах – у впізнанні й пригадуванні. Коли людина зорозво сприймає знову предмет, що сприймався нею раніше, вона його впізнає. Якщо при впізнанні людина спочатку сприймає об'єкт, потім за отриманим при сприйнятті образом встановлює наявність збереженої уявної моделі такого ж об'єкта у своїй пам'яті, то пригадування є розумовий процес відтворення образів, які потім передаються в словесній формі. Так, окремі науковці² зазначають проте, що для криміналістичних цілей особливого значення набуває дослідження такої форми, як пригадування (згадування) та розкривають сутність та значення цієї форми відтворення. При пригадуванні актуалізуються не тільки відповідний образ, але й вся система відносин (в тому числі емоційних), пов'язаних з відповідним об'єктом чи предметом. Отриманий у такий спосіб сигнал створює умови для активізації, збудження тимчасових зв'язків і для згадування забутого факту, об'єкта. Оскільки процес запам'ятовування відбувається шляхом збереження сприйнятого у вигляді окремих, пов'язаних між собою обставин (елементів, деталей), то й пригадування (спогад, упізнання) відбувається в такий саме спосіб, а саме використовує метод асоціації. Отже, виходячи з того, що якщо збудити в такому ланцюжку зв'язків якусь ланку, то порушення

¹ Суворова Л. А. Идеальные следы в криминалистике / Суворова Л. А. – М.: Юрлитинформ, 2006. – С. 72.

² Дулов А. В. Судебная психология : учебник. / А. В. Дулов. – 2-е изд. испр. и доп. – Мн.: Высшэйшая шк., 1975. – С. 306-307.

поширяться й на інші ланки асоціації. Іншими словами, те, що нами відчувається й сприймається, не зникає безвісти, а тим або іншим ступенем запам'ятовується, тобто закріплюється, зберігається й при сприятливих умовах або коли це потрібно, відтворюється. Так само закріплюються, а потім відтворюються наші думки, мова, пережиті почуття й дії.

В цьому розумінні, як вбачається, тактичними прийомами актуалізації ідеальних слідів є тактичні прийоми, які ґрунтуються на демонстрації стимульного матеріалу. Отже, «стимульний» в етимологічному розумінні (прикм. до слова «стимул») означає: те, що викликає зацікавленість у здійсненні чого-небудь; спонукальна причина до здійснення чогось; подразник, який викликає реакцію¹.

Зокрема, актуалізації ідеальних слідів сприяє пред'явлення (показ) допитуваному речових і письмових доказів у процесі їхнього пред'явлення. Використання доказів при допиті – це тактичний прийом по реалізації доказової інформації, що є в розпорядженні слідчого, шляхом як безпосереднього її пред'явлення (демонстрації), так і опосередкованими способами ознайомлення з нею допитуваного з метою зміни помилкової позиції, а також одержання від допитуваного показань про пред'явлені йому докази і пов'язані з ними обставини розслідуваної кримінальної справи². В. С. Комарков як одну з цілей використання доказів при допиті виділяє надання допомоги сумлінному допитуваному в спогаді забутого³. Пред'явлення доказів з метою подолання добросовісної помилки допитуваних (свідків, потерпілих) обумовлене закономірностями протікання психічних процесів людської пам'яті. Тут процес згадування спирається не лише на розумові

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – С. 1392.

² Соловьев А. Б. Использование доказательств при допросе на предварительном следствии : метод. пособ. / Соловьев А. Б. – М.: Юрлитинформ, 2001. – С. 74.

³ Комарков В. С. Тактика допроса : учеб. пособ. / В. С. Комарков. – Х.: Хар. юрид. ин-т, 1975. – С. 33.

асоціації, але й на безпосередні зорові відчуття¹. У кожному випадку пред'явлення при допиті об'єкта в оригіналі, що представляє оригінал у предметно-образній формі, тим або іншим ступенем використовується чинник наочності. Саме наочність визначає специфіку пред'явлення доказової інформації в предметній формі². Таким чином, при провадженні слідчих (розшукових) дій використання доказів є важливим чинником, що сприяє актуалізації ідеальних слідів, тобто безпосередньо виконанню завдання по збиранню, перевірці й оцінці доказів. Під час показу того або іншого доказу допитуваний впізнає пред'явлений предмет, сприйнятий ним раніше, й згадує обставини, пов'язані з ним.

Кримінальний процесуальний закон не містить прямої вказівки стосовно того, як має відбуватися процедура пред'явлення доказів. Окрім того, згідно кримінального процесуального закону (ст. 94 КПК України) жоден з доказів не має наперед встановленої сили. Виходячи з цього положення на допиті свідка, що добросовісно помиляється, як джерела, що містять докази, можуть пред'являтися протоколи різних слідчих (розшукових) дій (фонограми допитів як засоби фіксації), акти експертиз, речові докази, документи тощо. Отже, сама ідея пред'явлення доказів не викликає сумніву. Водночас, вимагають пояснень рекомендації, що визначають порядок, прийоми пред'явлення доказів, коли така необхідність викликана добросовісною помилкою допитуваного.

Однією з особливостей використання доказів є те, що на перший план виходить взаємозв'язок між пропонованими доказами й одержанням повної, об'єктивної інформації, що дозволяє поживити асоціативні зв'язки. Інша особливість використання

¹ Лукашевич В. Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий (допрос, очная ставка, предъявление для опознания, проверка показаний на месте) : учеб. пособ. / В. Г. Лукашевич. – К.: НИИ РИО КВШ МВД СССР, 1989. – С. 48.

² Комарков В. С. Тактика предъявления вещественных доказательств на допросе и психологические особенности восприятия наглядно-образной информации / В. С. Комарков // Криминалистика и судебная экспертиза : Респ. межвед. сб. науч. и науч.-метод. раб. – К.: РИО МВД Украины, 1975. – Вып 11. – С. 73-79.

доказів стосується способів реалізації доказової інформації, тобто необхідно демонструвати наявні в слідчого докази, а не посилятися на їхнє існування. У зв'язку із цим О. Б. Соловйов зазначає, що для виконання цього завдання придатні не всі джерела доказів, виникає необхідність у їхньому поділі. Так, на думку автора, одні докази (речові, показання свідків тощо) можуть сприяти спогадам, через те що безпосередньо пов'язані з досліджуваними на допиті обставинами. Інші за своїм характером є похідними, а їхні висновки засновані на первинних матеріалах (наприклад, висновки експертів, протоколи деяких слідчих дій). Оскільки вони опосередковано пов'язані з подією й обставинами злочину, то у більшості випадків такі докази непридатні для поживлення асоціативних зв'язків¹. Деякі дослідники зазначають, що необхідно брати до уваги той факт, що пред'являти на допиті слід об'єкти, які безпосередньо мають відношення до справи².

У криміналістичній літературі висловлені рекомендації стосовно пред'явлення речових доказів. Так, пред'явленню таких доказів повинен передувати аналіз наданих показань з точки зору їхньої добровільності, прагнення особи передати інформацію про подію, а також даних, які передбачається використати як психологічний прийом³. О. Б. Соловйов вказує, що в ході підготовки слідчий повинен обрати тактику, що найбільш сприяє допиту. Водночас слід вирішити питання: про допустимість і правомірність, доцільність, можливість сугестивного впливу. Крім цього, докази з метою актуалізації ідеальних слідів повинні пред'являтися не на першому, а на одному з наступних спеціально призначених для цього допитів, а також тоді, коли невідповідність між показаннями й матеріалами справи усунуті в ході вільної розповіді й постановки запитань⁴. Докази пред'являються

¹ Соловьев А. Б. Допрос свидетеля и потерпевшего / А. Б. Соловьев. – М.: Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разраб. мер предуп. преступности, 1974. – С. 83.

² Криминалистика : учебник / под ред. Е. П. Ищенко. – М.: Юрист, 2000. – С. 380.

³ Коновалова В. Е. Психология в расследовании преступлений. / В. Е. Коновалова. – Х.: Вища шк., 1978. – С. 69.

⁴ Соловьев А. Б. Использование доказательств при допросе на предварительном следствии: метод. пособ. / А. Б. Соловьев. – М.: Юрлитинформ, 2001. – С. 74.

трьома основними способами: а) у наростаючій послідовності їх доказового значення; б) у протилежній послідовності; в) одночасне пред'явлення всіх наявних доказів¹. В. С. Комарков пропонує певну систему пред'явлення доказів. За характером використання доказів у розслідуванні: а) пред'явлення доказів на одному допиті; б) пред'явлення доказів у ході ряду допитів однієї особи. За характером взаємозв'язку доказів у кримінальній справі: а) роздільне пред'явлення одиничних доказів; б) пред'явлення комплексу взаємозалежних доказів; в) пред'явлення всієї системи доказів. За характером демонстрації доказів на допиті: а) згадування про наявні докази на допиті; б) перерахування наявних доказів із вказівкою джерел їхнього походження; в) показ доказів допитуваному неповністю, ніби випадково, зненацька; г) надання допитуваному можливості розглянути, вивчити доказ; д) підкреслена демонстрація ознак пропонованого об'єкта, що вказує на його зв'язок зі злочинною подією. За характером послідовності пред'явлення доказів: а) пред'явлення доказів у послідовності «наростаючої дії»; б) пред'явлення доказів у послідовності «зменшення сили (дії)». За характером додаткових умов, що підсилюють вплив пропонованих доказів: а) несподіване пред'явлення доказів; б) пред'явлення доказів після попереднього з'ясування обставин, пов'язаних з ними; в) пред'явлення доказів і роз'яснення їхнього значення в кримінальній справі; г) використання науково-технічних засобів для роз'яснення допитуваному особливостей пропонованих доказів; д) супровід пред'явлення доказів описом передбачуваного ходу розслідуваної події й її обставин². Крім цього, на нашу думку, у системі пред'явлення речових доказів можуть бути використані фрагменти звукозапису допитів, відеозапису слідчих дій.

Також потребує вирішення питання щодо доцільності перелічення слідчим у протоколах провадження слідчих (розшукових)

¹ Криміналістика : учеб. пособ. / А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин / под ред. А. В. Дулова. – Мн.: НКФ «Экоперспектива», 1996. – С. 313.

² Комарков В. С. Тактика допроса : учеб. пособ. / В. С. Комарков. – Х.: Хар. Юрид. ин-т, 1975. – 66 с.

дій, повідомленні про підозру усіх доказів, які використовувались ним. Кримінальний процесуальний закон не вимагає зі сторони слідчого таких дій. На нашу думку, недоцільно перелічувати докази, які використовувались з тактичних міркувань, оскільки можливість оперування такими доказами в подальшому буде суттєво обмежена. Перелічення доказів якими володіє слідчий, як зазначає В. І. Камінська, може негативно вплинути на розслідування¹. В цьому плані, необхідно погодитись з думкою деяких вчених, про те, що потрібно робити лише відповідний запис про факт використання таких доказів². Разом з тим, при пред'явленні доказів не можна недооцінювати небезпеку їхнього сугестивного впливу. З метою нейтралізації такого впливу, слідчому необхідно повністю виключити повідомлення допитуваному спонукальної інформації, для чого обмежитися лише пропозицією допитуваному в загальній формі дати пояснення з приводу представленого доказу³.

Близьким до пред'явлення доказів є тактичний прийом – демонстрація іншої матеріалізованої інформації⁴. Сутність розглянутого тактичного прийому полягає в демонстрації (показі) допитуваному аналога раніше сприйнятого предмета або окремих його ознак. Зазначений матеріал виконує роль своєрідного стимулятора, який викликає пов'язані з ним асоціації (асоціації в просторі) і сприяє пригадуванню. Проте, вказівка на їх матеріалізовану форму не відображає сутності, цілей застосування подібних предметів або їхніх окремих ознак, а більше характеризує форму їхнього вираження, тобто закріплення; мету використання предметів, їхніх аналогів і окремих ознак – стимулювати виникнення

¹ Каминская В. И. Показания обвиняемого в советском уголовном процессе. / В. И. Каминская. – М., 1960. – С. 106-111.

² Письменский Е. А. Использование доказательств при допросе на досудебном следствии : организационно-правовой аспект / Е. А. Письменский // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України. – Ч. 2. – Луганськ, 2005. – С. 110.

³ Соловьев А. Б. Использование доказательств при допросе на предварительном следствии: метод. пособ. / А. Б. Соловьев. – М.: Юрлитинформ, 2001. – С. 74.

⁴ Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. / В. Ю. Шепітько. – Х.: Харків юридичний, 2007. – С. 311.

асоціацій, тим самим сприяти пригадуванню забутого. Зокрема, при проведенні слідчих (розшукових) дій успішно можуть бути використані фотознімки, схеми, макети, фоторобот, рисований портрет, альбоми з типізованими малюнками елементів зовнішності людини, фото-колекції непричетних до події осіб, альбоми зразків різних фасонів одягу, кольорових репродукцій вантажних і легкових автомашин, довідкову літературу (наприклад, телефонну книгу) тощо¹.

Окрім цього, на нашу думку, в якості тактичного прийому спрямованого на актуалізацію ідеальних слідів необхідно виокремити – демонстрацію предметів та об'єктів (або аналіз їх окремих ознак) не пов'язаних зі злочином. Зокрема, успішно можуть бути використані фотознімки, схеми, макети, альбоми зразків різних фасонів одягу, кольорових репродукцій вантажних і легкових автомашин, але ті які не стосуються злочину. Зазначені предмети та об'єкти виконують роль своєрідного стимулятора, який викликає пов'язані з ним асоціації (асоціації в просторі) і сприяють актуалізації ідеальних слідів. Представлений тактичний прийом з великою долею вірогідності зменшую можливість здійснення на допитуваного сугестивного впливу.

Таким чином, дослідження оптимальних тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій, сприяють правильній оцінці отриманої інформації, виявленню та виокремленню різного роду помилок, що виникають із природи формування ідеальних слідів.

¹ Снетков В. А. Криминалистические средства и методы собирания, фиксации и использования признаков внешности при установлении личности / В. А. Снетков, А. М. Зинин. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1976. – С.8.

Національна академія правових наук України

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса

ІННОВАЦІЙНІ ЗАСАДИ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Монографія

*За редакцією
академіка НАПрН України В. Ю. Шепітька,
члена-кореспондента НАПрН України В. А. Журавля*

Харків

2017

УДК 343.98 : 001.895

ББК 67.52

І 67

Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України (протокол № 11 від 26 жовтня 2016 р.)

Рецензенти:

Коновалова В. О. – професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України

Степанюк Р. Л. – завідувач кафедри криміналістики та судової експертології факультету №1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Колектив авторів:

Шепітько В. Ю. – Передмова, §§ 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5, 2.1, 3.1, 3.2; Журавель В. А. – Передмова, §§ 1.2, 4.1, 4.2, 4.3, 4.4; Авдєєва Г. К. – §§ 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5, 2.3, 3.2, 3.3, 3.4; Білоус В. В. – §§ 2.1, 2.4; Великанов С. В. – §§ 2.5, 3.5; Гетьман Г. М. – § 2.2; Затенаський Д. В. – §§ 2.7, 2.8; Керик Л. І. – § 2.6; Павлюк Н. В. – §§ 4.2, 4.4; Резнікова О. І. – §§ 4.1, 4.4.

І 67 Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції : Монографія / кол. авт. В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, Г. К. Авдєєва та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька, В. А. Журавля. – Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2017. – 260 с.

Монографію присвячено проблемам розроблення інноваційних засад техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції. У роботі розкрито сутність інновацій у техніко-криміналістичному забезпеченні діяльності органів кримінальної юстиції, досліджено проблеми застосування новітніх інформаційних технологій у діяльності органів досудового розслідування, інноваційні підходи до використання спеціальних знань у правозастосовній діяльності та питання техніко-криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень корупційної спрямованості.

Для науковців, працівників правоохоронних та судових органів, викладачів, аспірантів та студентів юридичних навчальних закладів.

ББК 67.52

© В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель,
Г. К. Авдєєва та ін., 2017

© Вид. агенція “Апостіль”, 2017

ISBN